Retorica puterii în literatura română medievală

Carmen OPRIȘOR

Universitatea „Lucian Blaga”din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
“Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: carmen.opris@ulbsibiu.ro

The Rhetoric of Power in the Romanian Mediaeval Literature

We witness various types of discourses revolving around on the same topic: the power in the mediaeval times. What we had in view were both the Romanian chronicles and Dimitrie Cantemir's novel, Istoria ieroglifică (“The Hieroglyphical History”). Cantemir's novel offers us a double perspective on the way power is wielded. On the one hand, there is a discourse the ideal way of government held by the Unicorn, the only character that is entirely good. He puts forward advanced ideas upon the qualities a king or a leader should have: honesty, wisdom, sobriety, and, about it most important, love for the people he rules. But such qualities make the Unicorn an endangered creature, because of other creatures' envy. On the other hand, the Raven's speech shows us how despotic he is. His speech contains nothing more than ideas referring to imposing his own will and demanding obedience. Mostly, the chroniclers' work reflect the same aspects. The characters' discourses are based on the duality between the ideal wise form of government and the despotic one.

Keywords: mediaeval literature, rhetoric, power, government, Cantemir's novel, Romanian chronicles.

Pentru a putea iniția o analiză a discursurilor despre putere în epoca medievală, mai precis în operele cu valoare literară aparținând cronicarilor și lui Dimitrie Cantemir, este necesar să înțelegem cum se manifestau raporturile de forțe din vreme, cum era organizată viața politică a Țărilor române din acea perioadă. Situația politică în principate era destul de tensionată și de instabilă din cauza marii amenințări otomane. Pentru a face față unor primejdii precum pierderea libertății și a identității naționale, românii încearcă să își întărească legăturile cu țările creștine, în special cu cele din spațiul bizantin. Pentru aceasta, se depun eforturi pe plan diplomatic și se caută realizarea unor legături cât mai avantajoase pentru obținerea sprijinului necesar menținerii acestei libertăți.

Puterea armată pe care o dețineau otomanii face ca Țările române să manifeste o atitudine de prudență privitoare la relațiile diplomatice pe care le aveau fie direct cu reprezentanții imperiului, fie cu demnitarii transilvăneni sau cu cei din apusul Europei. „Documentele din Țara Românească atestă, în cursul secolelor al XV-lea și al XVI-lea, aceeași *șovăială* (s.n.) în luarea unei atitudini față de noul stat a cărui fulgerătoare ascensiune îi tulbura pe contemporani.”[1]

Chiar și după prăbușirea Constantinopolului, atracția pentru această mare cetate și centru vechi de cultură se păstrează, din considerente care depășesc sfera strictă a intereselor politice. Această cetate își menține statutul de simbol al credinței, de punct central din care iradiau cele mai strălucite idei și direcții culturale din epocă în conștiința tuturor creștinilor din partea de răsărit a Europei. De aceea, evocarea acestei minunate zidiri a lumii pe care o găsim în romanul cantemirian se face în maniera strălucitor–ostentativă a descrierilor baroce, determinată de o anumită mentalitate legată de statutul acesteia. Frumusețea și viciul coexistă în cadrul aceluiași univers, fapt ce nu scapă atenției lui Cantemir

sau a cronicarilor de atunci. Constantinopolul va rămâne multă vreme văzut „pe planul ideal, ca element central al mitologiei imperiale, alături de care există, cât de poate de limpede în conștiința oamenilor de stat români, „*capiștea lăcomiei*" de care va vorbi Cantemir, centrul care absoarbe nesățios resursele țărilor subjugate de turci."[2]

Un alt pericol vine din apusul Europei și este reprezentat de intensificarea propagandei calvine. În replică, iezuiții căutau și ei să își extindă influența, iar provinciile românești simțeau tot mai acut aceste amenințări pentru ortodoxie și se gândesc la mijloacele prin care le-ar putea stăvili. Trebuie să subliniem că, pentru români, credința ortodoxă era un pilon fundamental în definirea identității lor spirituale și de aceea atât domnitorii cât și capii bisericii din această parte a Europei au căutat să reorganizeze și să întărească administrativ Marea Biserică din Răsărit. Se întreprind acțiuni din ce în ce mai hotărâte și dintre acestea menționăm inițiativa lui Chiril Lukaris care, împreună cu Sofronie de Ierusalim și cu Eftimie al II-lea de Antiohia, încearcă să aducă recent organizata Biserică rusă „la o perfectă concordanță cu Bizanțul grecesc"[3].

În același timp, Petru Movilă, patriarhul Kievului, face o puternică opoziție propagandei iezuite și reușește, după cum constată istoricul Nicolae Iorga, să salveze ortodoxia.

Petru Movilă, preciza istoricul Ioana Feodorov, a avut un rol crucial în menținerea ortodoxiei și a independenței Ucrainei. După ce s-a călugărit și a devenit stareț al Lavrei Pecerska, Petru Movilă, prin vasta lui cultură și prin forța de a ști să acționeze în momente de criză, a reușit „să recupereze pentru Biserica ortodoxă Catedrala Sfânta Sofia și Mănăstirea Berestovo". Mai târziu, a întemeiat, pe un pământ pe care el însuși l-a cumpărat, Mănăstirea Goloseevskij, în cadrul căreia a construit „o biserică închinată Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, înzestrând-o cu moaște ale sfântului"[4].

A devenit mitropolit al Kievului și a continuat să fie foarte activ pe tărâm cultural. În acest sens, el „a întreprins numeroase acțiuni menite să încurajeze creșterea nivelului de educație al clericilor și al oamenilor simpli."[5] Dintre aceste acțiuni menționăm „înființarea unei școli pentru călugării tineri la Lavra Pecerska", înființarea Colegiului Mohyla, care a condus la unificarea școlii de la Lavra cu cea a Frăției Teofaniei din Kiev. Foarte important este că Petru Movilă nu și-a uitat originile și a înființat și o școală la Iași, fapt care a contribuit la răspândirea culturii la noi. Mai mult decât atât, el a fost preocupat de dezvoltarea tiparului. La început, a lucrat la îmbunătățirea propriu-zisă a uneltelor tipografice, pentru ca, ulterior, să se angajeze în tipărirea de cărți de cult atât în ucraineană cât și în latină, cărți care au fost, apoi, traduse în mai multe limbi. Demn de semnalat rămâne faptul că, așa cum arată Ioana Feodorov, el a avut un rol activ la „răspândirea tiparului în afara țării, la Govora, Dealu și Câmpulung, în Țara Românească, iar în 1646, i-a trimis o tiparniță mitropolitului Varlaam al Moldovei, care a așezat-o la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași."[6]

Într-un atare context are loc închinarea mai multor lăcașuri de cult Sfântului Munte și Ierusalimului. Domnitori precum Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul sunt doar doi dintre cei care au contribuit substanțial la întărirea legăturilor dintre bisericile răsăritului prin astfel de acte. Consecințele au implicat, pe de o parte, creșterea veniturilor permanente ale bisericilor ortodoxe și, pe de altă parte, consolidarea unității Bisericii ortodoxe. Nu trebuie, însă, nici să generalizăm fenomenul, întrucât nu toate fețele bisericești erau de acord cu închinarea mănăstirilor și bisericilor Ierusalimului sau Muntelui Athos. Un exemplu în acest sens a venit de la mitropolitul Moldovei, Anastasie Crâmca. El s-a opus acestor acțiuni și a militat pentru autonomia lăcașurilor de cult de la noi, din principatele românești.

Ceea ce este, iarăși, important de subliniat, este că românii țin cât se poate de mult la credința lor pe care o consideră definitorie pentru ființa lor națională. Acest fapt l-au sesizat și cei străini de țară și este atestat prin documente. Un astfel de act este semnat de Chiril Lukaris care, după ce fusese predicator la curtea lui Radu Mihnea, a ajuns patriarh al Ierusalimului. El i se adresa unui agent diplomatic al Statelor Generale ale Olandei, Cornelius Haga, susținând că poporul român „stăruie în credința lui până la sânge: niciodată nu retrage nimic, niciodată nu o schimbă, rămâne același și își păstrează întotdeauna ortodoxia"[7].

Pe lângă evenimentele nefaste determinate de contextul extern, în interiorul principatelor române se desfășurau lupte interne între grupările boierești dornice să își impună conducătorul din propria tabără. Până și în interiorul aceleiași familii aveau loc dispute în care mai mulți rivali își disputau tronul sau vreo altă funcție importantă. În cronica lui Grigore Ureche ni se arată, spre exemplu, modul în care a acces la putere Ștefan cel Mare. Suprimarea rivalilor și permanenta dispută dintre pretendenți nu era un fenomen neobișnuit pentru acea perioadă, însă frecventele vărsări de sânge îl determină pe cronicar să deplângă acea stare de lucruri, oferindu-ne pagini emoționante cu caracter meditativ și moralizator care și-au păstrat valoarea literară.

Grigore Ureche amendează cruzimile săvârșite de Alexandru Lăpușneanul și pledează pentru guvernarea pașnică, în care relațiile dintre popor, boieri și domn să fie de bună înțelegere, iar nu de frică:

„Mai bine ar fi pentru blândețe să-l asculte și să-l iubască și cu dragoste să-i slujască, decât de frică și de groază să i se plece. Că cela ce-i ieste voia să să teamă atâta norod di un om, trebuiește și el să să teamă de toți, că tot vărsătoriul de sânge de frică face să-i ia spaima și să să teamă toți de dînsul, ci ar putea face cu blândețe. Ci de acestea destulu-i..."

Miron Costin, o personalitate de la care ni s-a păstrat o operă vastă, a fost un bun cunoscător al politicii vremii și a trăit neliniștile și schimbările greu de prevăzut din perioada sa. Starea de neliniște și de instabilitate a Moldovei de atunci este artistic reflectată în opera costiniană. Erudiția lui, precum și registrul bogat de comparații mărturisesc despre intenționalitatea artistică a scrisului său. El spunea, de pildă, că „*domniia lui Ștefan Vodă au fost în pace, de să poate dzice că are casa aceia pace, lângă carei alta lipită de părete arde. Așea și în țara noastră nu să poate dzice că au fostu cu pace temeinică, cându răutățile din Țara Leșească și din căzaci nu ieșiia*."

Autorul preferă o mai plastică, dar totuși cuprinzătoare sinteză a intereselor politice din epocă, interne și externe. Relațiile cu leșii sunt când mai bune, când mai rele, iar cauzele țin fie de natura jocurilor politice, de alianțele militare care se fac, de regulă pentru a stăvili invaziile străine, fie de rivalitățile dintre boieri care degenerau în conflicte. Boierii români au căutat în mai multe rânduri refugiu în Țara Leșască atunci când erau prigoniți în propria lor patrie, din motive politice sau din pricina altor certuri între partide boierești rivale. Sunt cunoscute și incursiunile polone în Moldova, când aveau loc campanii militare de amploare sau, când, uneori, se petreceau acțiuni de jaf pe teritorii retrânse în urma unor vendete personale.

Costin, școlit la Colegiul iezuit de la Bar, nutrea sentimente de admirație pentru poloni, pe care îi socotea viteji și iubitori de învățătură. Sub influența operelor autorilor latini pe care i-a studiat acolo, cronicarul român își va modela scrisul care capătă suplețe. Fraza lui, ca și cea a latinilor, este amplă, cuprinde un registru bogat de comparații și lasă loc unor reflecții profunde. Întregul letopiseț are un caracter reflexiv concretizat în exclamațiile retorice pe care le face autorul când deplânge soarta țării pe care o nefericesc domnitorii lacomi și distrugători. Una dintre acestea a rămas celebră în istorie:

„*O, Muldova, di ar hi domnii tăi care stăpânescu în tine, toți înțelepți, încă n-ai peri așé lesne. Ce, domniile neștiutoare rândul tău și lacome sintu pricină perirei tale*".

În astfel de pasaje este vizibilă participarea afectivă a celui care scrie despre toate câte se petrec într-o vreme tulbure în Moldova. Implicarea lui emoțională se datorează, în parte, și faptului că, la unele dintre evenimentele evocate a fost el însuși prezent, sau i-a cunoscut pe unii dintre domnii și boierii despre care consemnează în cronică. De pildă, el nu poate ierta trădarea lui Toader brănișterul, care l-a predat turcilor pe Bucioc vornicul, acesta din urmă fiindu-i naș. Bucioc venise să se adăpostească în casa lui, având încredere că acolo nu l-ar fi ajuns urmăritorii care căutau să îl ucidă.

Nici lui Vasile Lupu nu îi găsește scuze pentru că a contribuit la uciderea lui Miron Barnovschi, fost domnitor al țării, care a murit nevinovat. Acest lucru l-a impresionat mult și pe Ion Neculce, care, în ale sale *O samă de cuvinte* a amintit de moartea nemeritată a lui Barnovschi. De la exclamațiile de tipul: „*O, îndrăcite a voitorului de rău veninuri, ce nu scornește limba amară a neprietinului!*", Costin își arată nemulțumirea în forme mai dure, pe măsura gravității faptelor. Unele dintre ele îi stârnesc indignarea care îl împinge să scrie rânduri cu valoare de pamflet. Moartea lui Radu Mihnea nu o deplânge, ci, dimpotrivă, o socotește ca pe o pedeapsă a celui care săvârșise fapte „*mai mult decât păgânești*". De aceea, chiar și în cazul unei victorii împotriva turcilor, Costin îi minimalizează acțiunea, spunând că „*de au făcut o vitejie acolea, să scrie muntenii!*". Vedem, în acest caz, cum ironia scriitorului atinge cotele sarcasmului.

Când Miron Costin meditează asupra puterii și, mai ales, asupra felului în care puterea amețește mințile celor care cred că o stăpânesc, simțim avertismentul înțeleptului care ne arată cât de capricios poate fi norocul omului și cum devin și cei puternici doar niște jucării ale sorții. Aceste considerații le face cu amărăciune sau cu ironie, într-un stil care atestă „rafinament și inteligență"[8], sugerând cât de efemere sunt biruințele omenești. O scenă care a stat în atenția criticului Dumitru Velciu a fost aceea în care, domnitorul Gheorghe Rákoczi savura, alături de ceilalți doi domni ai principatelor române, o victorie armată, fără a se gândi că turcii îi spionau fiecare mișcare pentru a-l surprinde când se aștepta mai puțin. Mai mult decât atât, Rákoczi era atât de îmbătat de victorie, încât se vedea stăpân și peste pământurile românești, fiind prea puțin conștient de fragilitatea izbânzii de moment.

Scrisul costinian își păstrează caracterul sentențios și în pasajele în care îl evocă admirativ pe Vasile Lupu, pe care îl vede „*ca un leu și la hire și la trup*". El îi evidențiază capacitatea de a ști să țină bine frâiele puterii, apărându-și țara și consolidându-i legile. În general, cronicarul nu pare a fi un admirator al acelor conducători războinici, doritori de expansiune teritorială. Așa se explică de ce, în meditațiile sale asupra puterii, Costin vede în asemenea porniri cauzele prăbușirii acelor oameni și chiar ale împărățiilor pe care le-au făurit:

„*Multe împărății în lume, vrându să ia alte țări, s-au stânsu pre sine. Așea s-au stânsu împărățiia lui Darie împăratu de Alexandru Machidon, vrându să supuie țările grecești și toată Machidoniia (...) Așea împărățiia Cartaghinii vrându să supuie Râmul, au căzdzutu în robiia râmlenilor. Așea Piru împăratu, vrându să ia Italii, au pierdut țările sale. Așea și Mihai vodă, vrându să hie crai la unguri, au pierdutu domniia Țării Muntenești* ."

Până și în portretizările pe care le face domnitorilor, Miron Costin ține seama de acest criteriu. Domnitorii pe care îi consideră buni sunt cei care aveau dragoste de țară și erau iubitori de pace, în vreme ce domnitorii

orgolioși, doritori de război și cuceriri nu erau îndrăgiți de cronicar. Ceea ce mai descrie istoricul, la fel ca și predecesorul său, Grigore Ureche, este relația tensionată dintre domnitor și grupurile de boieri. Fragmentele care ni-l înfățișează pe Ștefan Tomșa în fața unor boieri înmărmuriți de groază sunt ilustrative în acest sens.

Domnitorul își ținea aproape un călău „*gros și mare de trup,*" care îl făcea să râdă atunci când arunca priviri crunte asupra boierilor, zicându-i astfel domnului său: „*S-au îngrășat, doamne, berbecii, buni sunt de giunghiat",* replică la care domnitorul se înveselea și îi dăruia bani gealatului care, după cum se vede, funcționa și pe post de bufon al curții lui Tomșa.

Așa cum menționa și Eugen Negrici, atmosfera de la curtea lui Ștrefan Tomșa era sumbră, și o asemuiește cu cea din unele piese ale lui Shakespeare, prin cruzimea și teroarea care îi stăpânea pe boieri.

Dintre toți cronicarii moldoveni, Costin a fost cel mai erudit, iar conținutul istoric a fost întotdeauna învești mântat într-o expresie artistică desăvârșită. La Costin, este de părere Eugen Negrici, se „întrunește exactitatea cu talentul" și „descripția cu reflecția". Și tocmai „gustul narațiunii, pasiunea pentru anecdotică îl salvează de uscăciune" pe cronicar, iar aceste elemente „dau viață ideilor morale și politice pe care le are".[9]

Costin simte fragilitatea vieții și nestatornicia sorții oamenilor, datorate, în parte, și capriciilor conducătorilor. Implicarea în viața politică a țării, participarea la campaniile militare din vreme, i-au oferit scriitorului prilejul de a reda diferite reacții umane, unele aflate la limita deznădejdii, cum a fost situația în care leșii se temeau pentru viața lor, dacă ar fi pierdut bătălia:

„Aproape de apusul soarelui, Schinderu pașea au descălecatu oastea toată la odihnă, iară leșii au cădzutu la mare spaimă și turburare și, lăsându-și și ei străji, iară oastea celalaltă au intratu în șanțuri, pe la otace. Și îndată au mărsu toate capetele la cortul lui Jalcovschii, la sfat, mâhniți toți, vădzându-să închiși de atâta mulțime de oști, depărtați de țară și de cetățile sale, fără nicio nădejde de agiutoriu."

O altă replică celebră din opera costiniană din care transpare tristețea generată de instabilitatea existenței umane este aceasta: „*Erau vremi de îmbla oamenii cu capul amână*". Moartea putea veni de oriunde, din nestatornicia lucrurilor, când cei pe care îi socoteai prieteni se transformau în dușmani, când vremurile erau nesigure din pricina conflictelor interne sau atacurilor care puteau izbucni în orice moment. Universul cronicii lui Costin este unul dominat de lupte și de maximă insecuritate.

Narațiunea lui îmbină dialogul cu vorbirea indirectă, în funcție de importanța pe care o acordă unor evenimente sau replici. De regulă, un personaj este lăsat să spună câteva cuvinte atunci când acele vorbe au rezonanță în conștiința vremii și, poate și mai târziu, peste veacuri. Miron Barnovschi era ademenit de ideea de a se vedea la tron și se măgulea cu vorbele: „*Dulce este domniia de Muldova*", în vreme ce un supus de-al său încerca să îl aducă cu picioarele pe pământ, spunându-i „*Iară și obedzăle turcești încă sintu grele*". Acest scurt dialog lămurește mai mult decât pagini întregi de tratate istorice cât de instabilă era situația politică din Moldova acelor timpuri.

Aflăm în letopisețul lui Miron Costin și alte discursuri sau monologuri în care ni se oferă diferite perspective asupra modului în care puterea se poate acapara. Cea mai scurtă, dar și cea mai brutală cale este cea a luptei directe. Aliațele se fac și se desfac în funcție de interese, iar armatele de mercenari se tocmesc de cei care sunt dispuși să îi plătească mai bine. Cele mai bune planuri tactice aparțin unor conducători de oaste iscusiți în arta militară, dar care se arată foarte cruzi, intoleranți în fața oricăror abateri. Iată un discurs de o asemenea factură, care dezvăluie aroganța și duritatea lui Saidi Pașa, comandant al oștilor turcești. Acesta se adresa oștenilor săi spunând așa:

„Câinilor! Iacă eu oi purcede direpț asupra ghiaurului și nu cu altă armă decât numai cu sabia. Den voi carele să va apuca, ori de arcu, ori de altă armă, aceluia capul îi voi tăia și întâi voao, căpeteniilor. Deci, eu cum oi purcede și oi începe războiul, voi să treceți peste pedestrime și să loviți oastea nepriietinului din dosu. Dacă oi înfrânge, că știu eu că oi înfrânge, unul din voi să nu cumva să se apuce de jacu, să descalice careva după vreo boarfă sau să alerge după cai slobozi cineva, să prindză și să goniți strânși pre nepriietinul, că de goană sinteți voi mai buni decât oastea a mea acestalaltă."

Acest paragraf stă mărturie asupra talentului literar al cronicarului care ne demonstrează superbia și cruzimea lui Saidi Pașa, redându-i cu fidelitate cuvintele, mai bine decât ar fi făcut-o prin mijlocirea unui portret. Nu era un lucru ieșit din comun ca un conducător de oști sau un domn al unei țări să conducă totul cu o mână forte. De aceea, și atunci când realizează portrete, Miron Costin se arată interesat de trăsăturile psihologice ale celor pe care îi înfățișează. El relevă caracterisiricile firii lor, stările sufletești și faptele care i-au individualizat.

Când simpatizează un domnitor ca Ieremia Movilă, cunoscut pentru blândețea lui, Costin enumeră admirativ toate calitățile care par să se reverse în cascadă. Acesta era „*om întreg la toate, nerăpitor,nemândru, nevărsătoriu de sânge, blându, dumnădzăiescu".* Domnitorul era tare cucernic, om cu frica lui Dumnezeu, care așteaptă ca să se sfârșească evanghelia, cu toate că a fost avertizat că „*îl ajung oștile*".

În aceeași manieră îl caracterizează și pe Moise Movilă care era, „*om blându, nelacom, nemăruia rău. Multe case de gios lipsite, au scos în fruntea lăcuitorilor țării".* Pe Miron Barnovschi îl apreciază ca fiind „*mielu la hire",* iar pe Vasile Lupu îl admiră pentru abilitățile

lui diplomatice. Până și lui Mihai Vitezul îi apreciază talentul de bun strateg și de respectat conducător de oaste, deși nu era de acord cu intențiile sale de a-și întinde stăpânirea peste alte teritorii.

Am văzut că personajele preferate de cronicar sunt cele cu firea blândă, cu dragoste de țară, care prețuiesc înțelepciunea și sunt doritori de pace, dar care se dovedesc viteji în luptele purtate pentru apărarea patriei lor. Nu îi simpatizează pe cei care caută războiul și au porniri expansioniste și îi disprețuiește pe cei haini, care sărăcesc țara doar pentru a-și satisface propriile orgolii. Această viziune generează plasarea, în galeria de portrete, a două tipuri de domnitori, buni sau răi, în funcție de trăsăturile pe care le-am amintit mai sus. Din categoria domnitorilor buni fac parte Moise Movilă, Ieremia Movilă, Miron Barnovschi și Matei Basarab. Pentru cel din urmă, Miron Costin are numai cuvinte de laudă atunci când îi schițează portretul:

„om fericit peste toate domniile aceii țări, nemândru, blându, direptu om de țară, harnic la războaie, așea neînfrântu și nespăimat, cât poți să-l asameni cu mari oșteni ai lumii".

Dintre domnitorii răi îi amintim pe Ștefan Tomșa, pe Timuș Hmelnițchi, pe Mihnea Vodă cel Rău. Cruzimea lor se manifesta și în relațiile cu taberele boierești, fapt pe care cronicarul nu poate să îl treacă cu vederea.

Rivalitățile dintre boieri și lupta pentru putere reprezintă teme de mare interes și pentru Grigore Ureche, cel dintâi dintre cronicarii din Moldova. Prezentarea acestor relații conflictuale se face sintetic, într-un ritm destul de alert, întrucât scriitorul condensează o mare cantitate de fapte într-un spațiu restrâns. Eugen Negrici identifică o anumită „cauzalitate evenimențială" în care apare o intrigă „scurtă și lipsită de complicații"[10].

Până să ajungă pe tronul țării, Ștefan cel Mare trebuie să se lupte cu propriile rude care țînteau și ele puterea. Ca majoritatea pretendenților la tron din epoca sa, Ștefan înțelege că acapararea puterii impune eliminarea tuturor rivalilor, lucru de la care nu se dă înapoi. Chiar și în timpul îndelungatei sale domnii, Ștefan cel Mare s-a văzut atacat de mai multe ori nu numai de turci sau de tătari, ci și de cei de același neam cu el. Provocat la luptă, el își înfrânge dușmanul, pe Matei Corvin, care mai mult se face de râs cu oastea lui în care oștenii mai repede „*s-au apucatu de fugă*" decât de război. Peste veacuri, victoria lui Ștefan rămâne una de răsunet, iar Matei Corvin i-a recunoscut superioritatea domnitorului moldav.

Eugen Negrici descoperă existența unui *un pattern* în opera lui Grigore Ureche, o schemă după care se desfășoară luptele pentru putere sau alte conflicte similare. Este vorba de două situații: prima, când „un suveran vrea să-și impună voința asupra altuia, iar acesta se împotrivește și îl înfrânge". A doua presupune existența unui suveran care se arată „nesățios de putere, vrea să-și impună voința asupra altuia", dar „acesta se împotrivește și este înfrânt"[11].

În opera lui Grigore Ureche, majoritatea secvențelor ce înfățișează raporturi conflictuale sunt construite pe baza acestei scheme narative. Dacă ne oprim asupra unui exemplu din letopisețul lui Ureche, constatăm că același personaj se poate afla, în momente diferite, în ambele situații, ceea ce dovedește instabilitatea menținerii la putere și multitudinea de intrigi prin care se urmărea instaurarea pe tron a unui boier care nu mai avuse acces la domnie sau revenirea la putere a unui fost domnitor. Traseul evolutiv al lui Alexandru Lăpușneanul este edificator în această privință. Domnitorul este în conflict cu boierii care s-au dovedit nestatornici în credință, detronându-l din prima domnie. Revenit la putere a doua oară, el se răzbună pe cei care l-au trădat. În final, ne spune cronicarul, Lăpușneanul a avut parte de o moarte ale cărei cauze au rămas nelămurite și, pentru că nu găsește niciun document care să ateste că ar fi fost asasinat, Ureche păstrează și el îndoiala asupra celor petrecute: *„zic unii că l-ar fi otrăvitu..."*.

Din întreg discursul cronicii sale, desprindem ideea că istoria se țese ca un șir nesfârșit de fapte sângeroase al căror mobil este accederea la putere. Narațiunea se derulează cu rapiditate, „totul se transformă în acțiune politică și se desfășoară fără oprire, fără comentariu până la deznodământul fatal unei guvernări, apoi povestirea o ia de la capăt, în același fel, până la o nouă prăbușire, la o nouă ascensiune"[12].

O altă exemplificare a unei încleștări din care biruitor iese agresorul o aflăm în capitolul în care Pătru vodă, în lupta cu Potcoavă Crețul care se aliase cu cazacii, pierde bătălia și caută refugiu în Țara Muntenească.

„Auzindu Pătru vodă cum Ivan Potcoavă ce-i zic Crețul au întrat în țară pre la Soroca cu oaste căzăcească, de sârgu s-au gătit și au ieșit cu oaste împotriva lui. Luat-au și pușcile cu sine și s-au gătit de război și au pus beșliii după pușci, dându-le învățătură, că după ce vor slobozi pușcile, să se răpează în cazaci. Ci cazacii, cumu-s învățați la războiu, când au slobozit beșliii pușcile, ei au căzut cu toții la pământu, de i-au covârșit focul. Turcii, gândindu-să cum că sunt uciși toți de pușci, s-au lăsat de dânșii, așa cazacii au slobozit într-înșii focul și multă pagubă au făcut în oastea lui Pătru vodă. Și aceiiași oastea lui Pătru vodă au dat dosul și izbânda au rămas la cazaci. "

Totuși, privirea pe care cronicarul o aruncă asupra istoriei este una sumbră, rezultând din constatarea că unele dintre sursele răului Țării Moldovei provine din arbitrariul cu care este exercitată puterea și din autoritatea nelimitată a domnitorului care își împlinește voia cu orice preț. Când voința domnitorului trece peste legi, se pierd multe vieți nevinovate, așa după cum vedem în amara mărturie a cronicarului:

„Pre Moldova ieste acest obiceiu de pier făr' de număr, făr' de judecată, făr' de leac de vină, domnul însăș pâraște, însăș umple legea și de acest noroc Moldova nu scapă, că mai mulți sîntu de le ieste drag a vărsa sânge nevinovat..."

În cartea lui Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, pe care Dan Horia Mazilu o definește drept „o superbă meditație asupra omului" realizată sub forma unei „alegorii morale", personajele consumă rezerve uriașe de energie încercând să acceadă la putere sau să graviteze în jurul ei, totul având ca scop acumularea de avuție sau rezolvarea altor interese materiale. În fața acestei avide pofte de acaparare a puterii politice sau financiare, tristețea Inorogului traduce o stare de spirit care nu este străină de lumea barocă. Aceasta, la rândul ei, generează o retorică anume ale cărei seve provin din cea bizantină, cultură cu care provinciile românești au rămas în permanentă comunicare. Melancolia Inorogului intră în strînsă legătură cu contemplarea acestor fapte în care se angajează celelalte personaje, care, mînate de astfel de ambiții deșarte, își dovedesc multiplele carențe morale.

Dan Horia Mazilu aprecia că „abundența sentențiilor" și „aplecarea spre arabesc a textelor orientale" trădează o trăsătură barocă, iar acesteia îi putem sesiza inserțiile orientale. Această stare de spirit barocă este „determinată de prezența unei crize a lumii românești de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, (...)" criză ale cărei cauze sunt numeroase și „consecințele imprevizibile", fapt care „naște acele *întrebări* ale căror răspunsuri vor fi formulate în *cheie* barocă"[13].

Inorogul îl întruchipează pe înțeleptul și pe idealul tip de conducător care pune, mai presus de toate, interesul și binele poporului său căruia încearcă să îi amelioreze condițiile de viață. El este caracterizat de o bunătate infinită, de compasiune pentru cei aflați în suferință, de putere de iertare, de o sclipitoare inteligență și de dispreț pentru intrigile celorlalți. Masca sub care se ascunde însuși autorul cărții este reprezentată de acea creatură mitologică al cărei sălaș se află într-o poiană inaccesibilă oamenilor obișnuiți, semn al distanței față de preocupările meschine ale acestora. În trăsăturile Inorogului întrezărim calitățile viitorul monarh iluminist, epocă ale cărei idei le intuiește Cantemir încă de pe acum.

Departe de păienjenișul tuturor intrigilor, Inorogul va rămâne un izolat, o victimă urmărită de Corb, cel care deține în mod real puterea și care se ghidează după principiul: *Așé voi, așé poruncesc, așé să se facă!* Cel care stăpânește în Țara Vulturului, Corbul, ne apare ca întruchipare a despotului care dorește să își impună voința cu orice chip și care nu acceptă abateri de la poruncile sale. El este oglinda perfectă a modului de guvernare din vreme, în care neașezarea lucrurilor și insecuritatea pe care o resimțeau oamenii conduce la abuzuri și la exercitarea brutală a puterii pentru care lupta era acerbă.

Corbul nu acționează direct asupra celui pe care îl socotea rival, el recurge la ajutorul altui personaj, a cărui răutate nu are margini. Nu întâmplător acestuia autorul i-a atribut masca *hameleonului*, el fiind cel mai complex dintre personaje și cel mai baroc prin natura sa. Hameleonul este cel mai exotic personaj care se bucură, în primul rând, de o descriere fizică amănunțită și care uimește prin capacitatea de a-și schimba culorile în funcție de dispoziția sufletească, după cum ne lasă autorul să credem la început. De fapt, naratorul este de o mare subtilitate atunci când asociază acestor uimitoare trăsături fizice dominantele sale caracterologice. Abilitatea de metamorfozare dovedește versatilitatea lui, măiestria de a-și schimba opiniile în funcție de interesul imediat și de planurile pe care le urzește. Așa, el încearcă, și până la urmă izbutește, să îl păcălească pe Șoim atunci când dorește să îl atragă pe Inorog în capcană. Este docil și mieros cu Crocodilul pentru a se salva de primejdia iminentă. Este un excepțional orator care știe să profite de pe urma așteptărilor celui căruia i se adresează. În plus, el „exploatează buna credință atât a adversarilor, cât și a aliaților vremelnici" și face totul având grijă de a-și proteja imaginea, întrucât lasă celorlalți impresia că acționează în folosul obștesc. Hameleonul își alcătuiește o față „care simulează onestitatea" pentru a-i fi mai ușor să își atingă scopurile: *„acéstea într-acesta chip fățarnica lighioaie în oala fărălegii dzama nedumnădzăirii cu lingura vrăjmășiii zămintind și vânturând"*. Prin această caracterizare succintă, naratorul subliniază, încă o dată, mobilurile care îl determină pe Hameleon să procedeze astfel. El este un personaj nesătul, măcinat de „insațietate și invidie", tare pe care criticul Dan Horia Mazilu le asociază unei „permanente și insuportabile autofrustrări"[14].

Cantemir ne prezintă o altă posibilă cauză a comportamentului Hameleonului, ființă malefică și atrasă mereu de intrigi, ființă dispusă oricând să își aleagă și să își schimbe stăpânul în funcție de propriile lui interese. Este vorba de ascendența sa: Hameleonul este fiul Ăpariului care tocmai de la „fântânile de sânge" duce apa, fântâni care se găseau la poalele „munților vrăjbii". Genetic, pare să ne lămurească autorul, Hameleonul are o înclinație către rău. El se implică în acțiuni care îi împing pe oameni la conflicte de pe urma cărora să obțină profit.

Alături de Vulpe, Hameleonul este unul dintre cele mai șirete personaje, stăpânind arta disimulării. O replică de-a sa ne poate face să credem că el a fost tot timpul o victimă, nu un intrigant abil căruia nu îi păsa pe cine calcă în picioare, atâta vreme cât aliații lui puternici îl răsplăteau, iar orgoliul personal era satisfăcut:

„În ce, dară, până într-atâta am greșit cât supt atâtea ocări și defăimări mă supui? Pentru binele de obște am silit: pentru prăpădeniia neprietinului amânduror monarhiilor, cât am putut m-am nevoit. Că, precum să dzice cuvântul adevărului, mai bine

iaste să piară unul pentru tot norodul."

Hameleonului, ca și altor personaje, nu le lipsește „duhul retoric", după cum constata și criticul Dan Horia Mazilu. Lumea *Istoriei ieroglifice* abundă de artiști ai persuasiunii și de „teoreticieni subtili ai argumentației"[15] pe care o folosesc, din păcate, în scopuri meschine. Aproape toate discursurile sau monologurile pe care le aflăm în roman se învârt în jurul dobândirii sau, mai perfid, a manipulării puterii și a celor care o dețin.

O lecție interesantă despre cum se pot dobândi favoruri, funcții și avuții o aflăm de la Camilopardal, cel plecat, odată, să caute *gârla Nilului.* Povestea lui ne introduce în viața și moravurile celei mai puternice dintre cetățile pe care le-a întâlnit. Ajuns acolo, el se bucură să primească ajutor din partea Lebedei, care îl sfătuiește cum poate obține bunăvoința *boazei Pleonexiei.*

Această zeiță a lăcomiei își afla lăcașul în inima cetății Împărăției Apelor, adică a Imperiului otoman. Camilopardalul este instruit cum să îi aducă jertfă Boazei Pleonexiei pentru a-și înfăptui propriile dorințe. Zeitatea stătea *„cu sânul deschis și cu poalele sumese în brâu dinainte, ca cum s-ar pregăti a pune ceva într-însele, așa sta, cu ochii închiși și cu urechea plecată, ca când să nu vadă ce i s-ar pune în poale*". Descrierea extrem de sugestivă continuă, la aceasta adăugându-se și comentariul naratorului de la care aflăm că *„unde stăpânește nesațiul, acolo lumea toată este mai mică decât bobița de strugure."* În mâna stângă, zeița avea o *leică* prin care se scurgeau, în gura unui cuptor de aramă, toate câte i se aduceau în dar .

Dincolo de pitorescul și de încântătoarea descriere alegorică a acestei lumi care geme de bogăție, deslușim existența unui mecanism complicat și perfid al unui sistem corupt care distribuie și manevrează puterea celorlalți în funcție de aurul pe care aceștia îl aduc:

„Pleonexia de la cei bogați ia tot, iară de la cei săraci pe jumătate, și întâi primește cine ce i-ar aduce, apoi ispitește și cu cuvântul și cu lucrul, oare ce i-ar mai putea aduce".

Pe un astfel de mecanism s-a clădit un întreg imperiu, iar inițierea Camilopardalului semnifică introducerea unui novice ambițios pe treptele parvenirii. Favorurile se obțin greu la vârful ierarhiei și costă din ce în ce mai mult. Dar, dacă doritorul știe să mulțumească foamea de aur ce nu cunoaște margini a dregătorilor din tempul cetății, atunci eforturile îi vor fi răsplătite. Lebăda îi netezește Camilopardalului calea spre succes și îi deschide ochii asupra modului în are se desfășoară jocurile de putere la nivel înalt. Se întâmplă întocmai cum îl avertizase Lebăda. După întâiul dar adus zeiței, i se cere să mai aducă și să lase acolo totul:

„Prietene, scutură-ți poalele, sânul și buzunarele, ca rămășița prafului ce va fi rămas să nu rămână asupră-ți, că orice intră în capiștea Pleonexiei, este peste firea boazei a scoate iarăși afară, și în ceva scârbindu-se, și jertfa și osteneința pot să-ți iasă în zadar."

Note:

1. Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, p.72
2. *Ibidem*, p.73
3. Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura enciclopedică română, 1972, p. 156
4. Ioana Feodorov, *Mitropolitul Petru Movilă la Kiev. Mărturii de ieri și de azi*. În revista *Magazin istoric*. Anul LI - serie nouă - nr.8 (617), august 2018, p.28-29
5. *Ibidem,* p.29
6. *Ibidem*, p.30
7. *Ibidem,* p.155-156
8. Dumitru Velciu, *Miron Costin. Interpretări și comentarii*. București, Editura Minerva, 1973, p.197
9. Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin.* București, Editura Minerva, 1972, p. 152-153
10. *Ibidem*, p. 36
11. *Ibidem*, p. 36-37
12. *Ibidem*, p. 11
13. Dan Horia Mazilu, *Prefață* la volumul: Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Text ticluit și adversaria de G. Pienescu. *Prefață* de Dan Horia Mazilu. *Postfață* de Aureliu Goci. București, Editura 100+1 Gramar, 2001, p. V
14. *Ibidem*, p. XXVII
15. *Ibidem*, p.XI

Bibliography:

Iorga, Nicolae, *Bizanț după Bizanț / Byzantium after Byzantium*, București, Editura enciclopedică română, 1972.

Feodorov, Ioana, *Mitropolitul Petru Movilă la Kiev. Mărturii de ieri și de azi / Metropolitan Petru Movilă in Kiev. Confessions from Yesterday and Today*. În revista *Magazin istoric*. Anul LI - serie nouă - nr.8 (617), august 2018.

Mazilu, Dan Horia, *Prefață* / Preface la volumul: Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Text ticluit și adversaria de G. Pienescu. *Postfață* de Aureliu Goci. București, Editura 100+1 Gramar, 2000.

Negrici, Eugen, *Narațiunea în cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin / Narration in the Chronicles of Grigore Ureche and Miron Costin*. București, Editura Minerva, 1972.

Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII / The Byzantine Political Tradition in the Romanian Countries during the 16th and 17th Centuries.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983.

Velciu, Dumitru, *Miron Costin. Interpretări și comentarii / Interpretations and Comments*. București, Editura Minerva, 1973.